

UDK 929.7 (497.5) (091)
Izvorni znanstveni rad
Primljeno: 6. listopada 2006.
Prihvaćeno za tisak: 12. prosinca 2006.

Plemstvo – definicija, vrste, uloga

Damir Karbić

Odsjek za povijesne znanosti Zavoda za
povijesne i društvene znanosti HAZU
Strossmayerov trg 4
Zagreb
Republika Hrvatska

U europskoj povijesti općenito, a i u hrvatskoj povijesti posebice, plemstvo je od srednjeg vijeka do devetnaestog stoljeća imalo jednu od najvažnijih uloga te je jedna od najbolje dokumentiranih društvenih skupina u prošlosti i jedan od najviše istraživanih društvenih fenomena u historiografiji. Rad upozorava da je plemstvo kao fenomen nastajalo tijekom izrazito dugog razdoblja od tisuću godina (tijekom gotovo čitavog srednjeg vijeka od kasne antike do kraja 14. st.) te da se samim time teško može očekivati da je tijekom tog razdoblja ostalo gotovo nepromijenjeno. U radu se ta raznolikost prikazuje s težištem na terminologiji rabljenoj za grupe koje su postojale na hrvatskom području tijekom srednjeg vijeka.

Ključne riječi: plemstvo, gradsko plemstvo (patricijat), srednji vijek, rani novi vijek, društvena povijest, historiografija

Uvod

U europskoj povijesti općenito, a i u hrvatskoj povijesti posebice, plemstvo je od srednjeg vijeka do devetnaestog stoljeća imalo jednu od najvažnijih uloga. U većini europskih zemalja u njegovim je rukama bila koncentrirana gotovo sva politička moć te najveći dio društvene i gospodarske moći. To je rezultiralo činjenicom da je plemstvo, iako je bilo izrazito malobrojno u odnosu na ukupnu populaciju, jedna od najbolje dokumentiranih društvenih skupina u prošlosti te jedan od najviše istraživanih društvenih fenomena u historiografiji.

Velik interes za plemstvo pokazala je i profesionalna, ali i amaterska historiografija. Plemstvo je od najranijih vremena omiljen predmet proučavanja historiografije te su već u srednjem vijeku nastala djela namijenjena prikazivanju povijesti različitih

plemićkih obitelji i rodova.¹ Slična djela stvarana su i kasnije, često pod izravnim utjecajem i patronatom plemstva, pa su ga ta djela više ili manje nekritički veličala.² Vrijedno je napomenuti da je samo plemstvo od srednjeg vijeka stvaralo ideologiju kojom je svoje mjesto u društvu pokušavalo objasniti, pa čak i opravdati,³ a tu je ideologiju, više ili manje svjesno ili nesvjesno prilagođavalo postojećim društveno-političkim okvirima ili programima.⁴ S druge strane, plemstvu neskloni politički sustavi koji su vladali Hrvatskom i širom regijom također su dali doprinos proučavanju odnosno neproučavanju plemstva,⁵ a svoj je negativni doprinos dala i relativna izoliranost hrvatske historiografije od ostalih europskih historiografija, posebice tije-

¹ Unutar hrvatske srednjovjekovne historiografije nije sačuvano nijedno takvo djelo. Većina sačuvanih djela uglavnom je nastala (i sačuvana) u gradskim sredinama (Split, Zadar, donekle i Dubrovnik), a njihove ideologije nisu pogodovale veličanju pojedinaca ili pojedinih obitelji nego su više isticale vrijednosti komunalnoga zajedništva. Nasuprot tome, takva su djela relativno brojna u zapadnoj Europi, posebice Francuskoj i Njemačkoj. Kao dobar primjer može poslužiti kronika grofova od Guinnessa i gospodara Ardresa s početka 13. st., koju je svojim analizama proslavio i popularizirao i veliki suvremeni francuski povjesničar Georges Duby (*Vitez, žena i svećenik. Ženidba u feudalnoj Francuskoj*, prev. Đurđa Šinko Depierris, Split, 1987., 175.-196.).

² Dobri primjeri iz stare hrvatske historiografije su dosad neobjavljena *Genealogia sive descendencia familiae comitum Drascovich* Franje Ladanya (Stjepan ANTOLJAK, Hrvatska historiografija do 1918., knj. 1, Zagreb, 1992., 122.-123.) i *Stemmatographia mavortiae familiae comitum de Zrin* Marka Forstala (isto, 155.-156.).

³ Dobri primjeri takva razmišljanja jesu tzv. legende kojima se objašnjava povlašten položaj plemstva u odnosu na ostatak populacije u srednjovjekovnoj Kataloniji i Ugarskoj. Za Kataloniju vidi: Paul FREEDMAN, "Cowardice, Heroism and the Legendary Origins of Catalonia", *Past and Present* 121., 1988., 3.-28.; za Ugarsku vidi uvod Stjepana Werbőczyja u trećoj glavi prvog dijela zbornika ugarskog običajnog prava Tripartitum (*The Laws of the Medieval Kingdom of Hungary*, vol. 5, *The Customary Law of the Renowned Kingdom of Hungary: A Work in Three Parts Rendered by Stephen Werbőczy / The "Tripartitum"*), pripremili i preveli János M. BAK, Péter E. BANYÓ i Martyn RADY, Budapest, 2005., 48.-51.).

⁴ Budući da je plemstvo do Francuske revolucije bilo vladajući sloj društva, imalo je (ili bar određeni broj njegovih predstavnika) i važnu ulogu u društvenim promjenama koje su zahvatile Europu kao njezina posljedica, posebice u sklopu nacionalnih preporodnih pokreta u zemljama srednje i istočne Europe (Češka, Poljska, Hrvatska, Ugarska). U potonjem je kontekstu i vokabular te frazeologija zah-tjeva snaga koje su se zalagale za modernizaciju i uspostavu novoga građanskoga društva bio uvelike zasnovan na starim tradicijama (pozivanje na tzv. municipalna prava u slučaju Hrvatske), a glavna arena političkoga djelovanja bile su i dalje staleške institucije (sabori i županijske skupštine). Kao dobar primjer takva diskursa vidi raspravu grofa Janka Draškovića *Disertatia iliti Razgovor darovan gospodi poklisarom zakonskim i budućem zakonotvorcem Kraljevinah naših za buduću Dietu ungarsku odaslanem* (Karlovac, 1832.) i *Ein Wort an Iliriens hochherzige Töchter über die ältere Geschichte und neueste literarische Regeneration ihres Vaterlandes* (Zagreb, 1838.).

⁵ Negativan stav prema hrvatskom plemstvu imala je već Kraljevina SHS (odnosno Kraljevina Jugoslavija), koja ga je već oslabila na gospodarskom planu putem selektivno provedene agrarne reforme te donekle dalje marginalizirala na političkom planu kao pristalicu prethodne dinastije, ali ona barem nije fizički atakirala na njega. O tome vidi opširnije: Zdenka ŠIMONČIĆ-BOBETKO, Izvlaštenje veleposjedničkih šuma u Hrvatskoj 1919.-1941. godine, *Časopis za suvremenu povijest* 25., 1993., br. 2.-3., 225.-243.; ista, *Agrarna reforma i kolonizacija u Hrvatskoj 1918.-1941.*, Zagreb, 1997.-2000. Budući da je plemstvo u Hrvatskoj bilo na taj način već marginalizirano, obračun s njegovim pripadnicima nakon 1945. bio je postavljen na drugu razinu te je ono uglavnom proganjeno isključivo zajedno s drugim segmentima građanskoga društva, a sukladno tome ni službena propaganda nije pridavala veću pažnju njegovom diskriminiranju i dokazivanju povijesne krivnje. Za primjer uporabe historiografije kao

kom druge polovice 20. stoljeća, dakle upravo u razdoblju kada se u istraživanju plemstva kao društvene skupine formuliraju različite suvremene metode.⁶

Zbog svoje povijesne važnosti, unatoč navedenim problemima, plemstvo je, iako je interes za njega bio nejednoliko raspoređen tijekom vremena, bilo česta tema hrvatske historiografije.⁷ Najbolju sintezu starijih istraživanja i njihovih rezultata dao je u novije vrijeme Tomislav Raukar.⁸ Od devedesetih godina 20. st. proučavanje srednjovjekovnoga plemstva u različitim dijelovima Hrvatske doživljava stanovi-
ti preporod te je izrađen veći broj monografskih studija o pojedinim plemićkim rodovima, obiteljima te njihovim pojedinim članovima. Tako su nastale studije Ante Birina o velikaškoj obitelji Nelipića,⁹ Ivana Jurkovića o Berislavićima Vrhričkim i Malomlačkim¹⁰ te rodu Čubranića,¹¹ Damira Karbića o rodu Šubića Bribirskih,¹² Marije Karbić o rodu Borića bana,¹³ plemićkim rodovima njemačkoga podrijetla

---

opravdanja diskriminatorskih mjera vidi zanatski dobro sastavljenu, ali moralno vrlo upitnu (s obzirom na trenutak početka njegove obrade i njegove implikacije) zbirku izvora o "kontrarevolucionarnoj djelatnosti" ugarske veleposjedničke aristokracije *A nagybirtokos arisztokrácia ellenforradalmi szerepe 1848-49-ben* (prir. Erzsebet ANDICS, sv. 1.-2., Budimpešta, 1952.-1981.).

⁶ Utjecaji zapadnoeuropskih historiografija na hrvatsku historiografiju postojali su, posebice u ranijem dijelu tog razdoblja kada je prvenstveno zaslugom pok. prof. Miroslava Brandta prevedeno nekoliko kapitalnih djela historiografije francuskoga govornog područja, među kojima i *Feudalno društvo* Marca Blocha, ali u pitanju povijesti plemstva ti utjecaji ostali su nesistematični i sporadični. Utjecaji su bili puno jači u segmentu urbane povijesti. Osim nedostatka tih izravnih utjecaja, hrvatsku su historiografiju od svjetskih trendova izolirale i slabe veze koje je hrvatska historiografija imala s mađarskom historiografijom, koja bi hrvatskoj historiografiji trebala biti zanimljiva i zbog dugog zajedničkog razvoja Hrvatske i Mađarske te samim tim i istovjetnosti tema zanimljivih za istraživanje, a koja je ipak već tijekom sedamdesetih i osamdesetih godina, oslanjajući se na dodire sa zapadnoeuropskom historiografijom (prvenstveno francuskom) postigla znatan napredak u proučavanju društvene povijesti.

⁷ Kratak presjek kroz hrvatsku historiografiju o srednjovjekovnom plemstvu vidi u: Damir KARBIĆ, "Hrvatski plemićki rod i običajno pravo. Pokušaj analize", *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti* (dalje: *Zbornik OPZ*) 16., 1998., 75.-78. Detaljan pregled za područje današnje Slavonije i Baranje vidi u: Marija KARBIĆ-Damir KARBIĆ, "Pregled literature o plemstvu na području Slavonije, Srijema i Baranje tijekom srednjega vijeka", *Scrinia Slavonica* 1., 2001., 377.-387.

⁸ Tomislav RAUKAR, *Seljak i plemić hrvatskoga srednjovjekovlja*, Zagreb, 2002.

⁹ Ante BIRIN, *Knez Nelipac i hrvatski velikaški rod Nelipčića*, neobjavljena doktorska disertacija, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2006.

¹⁰ Ivan JURKOVIĆ, "Raseljena plemićka obitelj za osmanske ugroze: primjer Berislavića de Werhreka de Mala Mlaka (Dio prvi – Stjepan Berislavić Vrhrički i Malomlački)", *Zbornik OPZ* 20., 2002., 125.-164.; isti, "Raseljena plemićka obitelj za osmanske ugroze: primjer Berislavića de Werhreka de Mala Mlaka (Dio drugi – Nasljednici Stjepana Berislavića tijekom 16. st.)", *Zbornik OPZ* 21., 2003., 119.-181.

¹¹ Ivan JURKOVIĆ, "Vrhrički i hlivanjski plemeniti rod Čubranića do sredine 15. stoljeća. Njihov društveni položaj, prostorni smještaj, posjedi i gospodarska moć", *Zbornik OPZ* 24., 2006., u tisku.

¹² Damir KARBIĆ, *The Šubići of Bribir. A Case Study of a Croatian Medieval Kindred*, neobjavljena doktorska disertacija, Central European University, Budimpešta, 2000.; isti, "Šubići Bribirski do gubitka nasljedne banske časti (1322.)", *Zbornik OPZ* 22., 2004., 1.-26.

¹³ Marija KARBIĆ, *Rod Borića bana. Primjer plemićkog roda u srednjovjekovnoj Požeškoj županiji*, neobjavljena doktorska disertacija, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2005.; ista, "Posjedi plemićkog roda Borića bana do sredine XIV. stoljeća", *Scrinia Slavonica* 5., 2005., 48.-61.

na području savsko-dravskog međurječja u srednjem vijeku,¹⁴ Horvatima od Litve¹⁵ te sitnom plemstvu Turopolja,¹⁶ zajednički rad Marije i Damira Karbića o knezovima Kostajničkim,¹⁷ Maje Katušić o križevačkoj obitelji Koritića,¹⁸ Ivana Majnarića o rodu Kačića i pojedinim njegovim ograncima,¹⁹ Géze Pálffyja o Budorima²⁰ te Nataše Štefanec o knezovima Zrinskim u drugoj polovici 16. i početkom 17. stoljeća.²¹ Na monografski su način u novije doba obrađene i pojedine obitelji ili ugledni pojedinci iz redova gradskoga plemstva (patricijata). Zrinka Nikolić obradila je ranosrednjovjekovni zadarski rod Madijevaca,²² Mladen Ančić splitskog patricija Ciprijana Zaninova iz 14. stoljeća,²³ Ivna Anzulović te Damir Karbić i Lovorka Čoralić zadarskog patricija i kulturnog i političkog djelatnika druge polovice 14. i početka 15. stoljeća Pavla Pavlovića,²⁴ Branka Grbavac zadarskoga kraljevskoga viteza Franju Jurjevića,²⁵ a Lovorka Čoralić i Branka Grbavac petnaestostoljetnoga šibenskoga patricija i is-

¹⁴ Marija KARBIĆ, "Gisingovci – ugarsko-hrvatska velikaška obitelj njemačkog podrijetla", *Godišnjak Njemačke narodnosne zajednice/VDG Jahrbuch 1999*, 21.-26.; ista, "Joakim Pektar, slavonski ban iz plemićkog roda Gut-Keled", *Godišnjak Njemačke narodnosne zajednice/VDG Jahrbuch 2000*, 19.-24.; ista, "Plemićki rodovi njemačkog podrijetla u Požeškoj županiji tijekom srednjeg vijeka", *Godišnjak njemačke narodnosne zajednice. VDG Jahrbuch 10.*, 2003., 67.-76.; ista, "Miles corridatus intrat. Vijesti o dolasku njemačkih vitezova na područje ugarsko-hrvatskoga kraljevstva u djelu Simona de Kéza", *Godišnjak Njemačke narodnosne zajednice/VDG Jahrbuch 2005*, 67.-73.

¹⁵ Marija KARBIĆ, "Od hrvatskog sitnog plemića do ugarskog velikaša i hrvatskog bana: Damjan Horvat od Litve i njegova obitelj", u: *Croato-Hungarica*, Zagreb, 2002., 119.-125.

¹⁶ Marija KARBIĆ, "Heiratsstrategien des Kleinadels von Turopolje (Slawonien) im späten Mittelalter", *East Central Europe/L'Europe du Centre-Est: Eine wissenschaftliche Zeitschrift* 29., 2002., br. 1.-2., 167.-176.

¹⁷ Marija KARBIĆ-Damir KARBIĆ, "Kostajnica i njezini gospodari tijekom srednjeg vijeka", u: *Hrvatska Kostajnica 1240.-2000.*, ur. Marija Krupić, Hrvatska Kostajnica, 2002., 49.-60.

¹⁸ Maja KATUŠIĆ, "Prilog poznavanju obitelji Koritić de Mrazovec – obiteljski fond Koritić u Hrvatskom državnom arhivu", *Cris. Časopis Povijesnog društva Križevci* 7., 2005., br. 1., 60.-65.

¹⁹ Ivan MAJNARIĆ, "Prilog poznavanju roda Kačića u drugoj polovici XII. stoljeća", u: *Biobibliographica. Zbornik znanstvenog projekta Hrvatska bio-bibliografska baština*, ur. Trpimir Macan (dalje: *Biobibliographica*), sv. 2., Zagreb, 2004., 7.-37.; isti, "Plemićka obitelj Kučića – prilog poznavanju roda nadinskih Kačića krajem XIV. i tijekom prve polovine XV. stoljeća", *Zbornik OPZ* 23., 2005., 25.-46.; isti, "Plemićka obitelj Radinića, ogranak nadinskih Kačića", *Zbornik OPZ* 24., 2006., u tisku.

²⁰ Géza PÁLFFY, "Plemićka obitelj Budor iz Budrovca u razdoblju od 15. do 18. stoljeća", *Podravina* 2., 2003., br. 3., 5.-75.

²¹ Nataša ŠTEFANEC, *Heretik njegovog veličanstva. Povijest o Jurju IV. Zrinskom i njegovu rodu*, Zagreb, 2001.

²² Zrinka NIKOLIĆ, "Madijevci: primjer obitelji dalmatinske gradske elite u desetom i jedanaestom stoljeću", *Zbornik OPZ* 23., 2005., 1.-24.

²³ Mladen ANČIĆ, "Ser Ciprijan Zaninov. Rod i karijera jednog splitskog patricija druge polovice XIV. st.", *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru* (dalje: *Radovi HAZU Zadar*) 39., 1997., 37.-80.

²⁴ Ivna ANZULOVIĆ, "Pavao Pavlović – istaknuti Zadranin 14. i 15. stoljeća (oko 1330.-33.-1416.)", *Zadarska smotra* 44., 1995., br. 1.-2., 75.-140.; Damir KARBIĆ i Lovorka ČORALIĆ, "Prilozi za životopis Paulus de Paula", *Rasprave iz hrvatske kulturne prošlosti*, ur. Miroslav Kurelac, knj. 1., Zagreb, 1998., 63.-75.

²⁵ Branka GRBAVAC, "Prilog proučavanju životopisa zadarskog plemića Franje Jurjevića, kraljevskog viteza", *Zbornik OPZ* 22., 2004., 35.-54.

taknutog ratnika Danijela Jurića.²⁶ Lovorka Čoralić obradila je nekoliko istaknutih pojedinaca i obitelji iz Dalmacije i Boke u razdoblju ranog novog vijeka.²⁷ Osim tih radova o pojedincima, nastavljena su istraživanja plemstva kao društvene skupine²⁸ te vrijedna genealoška istraživanja.²⁹ Pojedini radovi bave se i nekim specifičnim aspektima povijesti plemstva. Lovorka Čoralić u više radova obrađuje tragove dalmatinskih patricijskih obitelji u Veneciji,³⁰ a Ivan Jurković raseljavanje hrvatskoga plemstva u razdoblju osmanlijskih osvajanja.³¹ Svi spomenuti autori nastavljaju svoja istraživanja te se može nadati da će ova bibliografija biti uskoro još bogatija.

***

Pogledi na plemstvo, njegovu društvenu ulogu i razvoj, proizveli su tijekom bliže i dalje prošlosti nevjerojatno bogat spektar teorija, od znanstvenih preko popularnih do mitografskih, kojima se navedeni društveni fenomen pokušavao opisati i objasniti, često stvarajući nepotrebnu zbnjenost i prikazujući društvenu stvarnost zamršenijom nego što je to bila, a što se odrazilo i u historiografiji. U nastavku ovog priloga stoga će se pokušati definirati neki od pojmova koji se prilikom istraživanja plemstva susreću, prvenstveno s obzirom na srednjovjekovno razdoblje. Također, treba upozoriti da je jedna od opće proširenih krivih pretpostavki o plemstvu pretpostavka o njegovoj nepromijenjenosti kroz vrijeme i unificiranosti njegovih ka-

²⁶ Lovorka ČORALIĆ-Branka GRBAVAC, "Šibenčanin Danijel Jurić – hrvatski časnik pod stijegom svetoga Marka", u: *Biobibliographica*, sv. 2., Zagreb, 2004., 39.-56.

²⁷ Lovorka ČORALIĆ, "Mletački kapetan XVII. stoljeća - splitski plemić Jakov Tartalja", *Mogućnosti* 41., 1994., br. 4.-6., 166.-182.; ista, "Mletački kondotijer XVII stoljeća: Zadrani Marko Ponte", *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest* 25., 1992., 229.-236.; ista, "Kotorski plemići iz roda Bolica – kavaljeri Svetoga Marka", *Povijesni prilozi* 25., 2006., br. 31, u tisku.

²⁸ Vidi npr. Stjepan ĆOSIĆ i Nenad VEKARIĆ, *Dubrovačka vlastela između roda i države. Salamankezi i sorbonezi*, Zagreb-Dubrovnik, 2005.; Zdenka JANEKOVIĆ RÖMER, *Okvir slobode: dubrovačka vlastela između srednjovjekovlja i humanizma*, Zagreb-Dubrovnik, 1999.; Zrinka NIKOLIĆ, *Rođaci i bližnji: dalmatinsko gradsko plemstvo u ranom srednjem vijeku*, Zagreb, 2003.; ista, *The Formation of Dalmatian Urban Nobility: Examples of Split, Trogir and Zadar*, neobjavljena doktorska disertacija, Central European University, Budimpešta, 2004.

²⁹ Vidi npr. Mladen ANDREIS, "Trogirski patricijat u srednjem vijeku", u: *Rasprave iz hrvatske kulturne prošlosti*, ur. Tomislav Raukar i Ante Gulin, knj. 2., Zagreb, 2002., 5.-210.; isti, *Trogirsko plemstvo do kraja Prve austrijske uprave u Dalmaciji (1805.)*, Trogir, 2006.; Pavao MAČEK, *Rod Patačića od Zajezde, rodoslovna rasprava*, Zagreb, 2004.; Pavao MAČEK i Ivan JURKOVIĆ, "Rodoslov Berislavića Vrhričkih i Malomlačkih (od 15. do 18. stoljeća)", *Radovi HAZU Zadar* 48., 2006., 285.-341.

³⁰ Lovorka ČORALIĆ, "Život i djelovanje kotorskih patricija u Mlecima od 16. do 18. stoljeća", *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu* 31., 1998., 131.-140.; ista, "Oporuke dalmatinskih patricija u Mlecima (XV.-XVIII. st.)", *Zbornik OPZ* 17., 1999., 85.-109.; ista, "Divnići, Šizgorići, Vrančići ... Tragovima šibenskih patricija u Mlecima", *Povijesni prilozi* 22., 2003., br. 24., 149.-169.; ista, "Tragom barskih patricija u Mlecima (kraj XIV. st. – XVI. st.)", *Radovi HAZU Zadar* 48., 2006., 231.-261.

³¹ Ivan JURKOVIĆ, "Das Schicksal des kroatischen Kleinadels unter dem Druck des Osmanenreichs", *East Central Europe - L'Europe du Centre-Est. Eine wissenschaftliche Zeitschrift* 29., 2002., br. 1.-2., 235.-248.; isti, "Socijalni status i prisilni raseljenici podrijetlom iz hrvatskih plemićkih obitelji u zemljama njihovih doseoba za trajanja osmanske ugroze", *Zbornik OPZ* 23., 2005., 63.-85.; isti, "Hrvatski identitet plemstva austrijskog dijela Istre krajem XV. i tijekom XVI. stoljeća", u: *Identitet Istre – ishodišta i perspektive*, ur. Marino MANIN, Ljiljana DOBROVŠAK, Gordan ČRPIĆ i Robert BLAGONI, Zagreb, 2006., 47.-65.

rakteristika bez obzira na geografski razmještaj. Stoga će se u nastavku rada pažnja prvo usmjeriti na to pitanje.

Prva karakteristika na koju je potrebno upozoriti jest da je plemstvo kao fenomen nastajalo tijekom izrazito dugog razdoblja od tisuću godina (tijekom gotovo čitavog srednjeg vijeka od kasne antike do kraja 14. st.) te da se samim time teško može očekivati da je tijekom tog razdoblja plemstvo ostalo gotovo nepromijenjeno. Društveni okvir stalno se mijenjao. Društvo u zapadnim germanskim državama sljednicama Rimskog Carstva bilo je po mnogočemu bliže kasnoantičkoj civilizaciji nego kasnijim kraljevstvima koja su se iz nekih od njih razvila. Stanje u onim dijelovima Europe koji nisu nikada bili dijelovi Rimskog Carstva ili u kojima je njegov izravni utjecaj bio relativno slab ili gotovo potpuno anuliran kasnijim, kako bi Rimljani smatrali, "barbarskim" provalama, ipak je u većini stvari, pa tako i razvoju društvenih elita, više baštiniло od antičkog razdoblja, barem posredno prihvaćanjem kršćanstva i s njim povezane antičke tradicije.³² Ipak, ta su društva, pa tako i njihova elita - prethodnici plemstva kao definirane društvene skupine, prema nekim svojim karakteristikama (npr. prvenstveno prema vojnom obilježju, etosu i stilu života) više nalikovala onima iz razvijenoga srednjeg vijeka nego antičkim prethodnicima.³³ Slično se događalo i u ranom novom vijeku u odnosu na srednji vijek, no tada je plemstvo bilo strogo definirana skupina te se moglo modificirati, ali ne i potpuno transformirati.³⁴ Treba napomenuti i da samim time što je plemstvo kao zatvorena društvena skupina – kojoj je status bio pravno definiran (stalež) – uglavnom formirano do 14. st., vrata te skupine nisu ni kasnije bila potpuno zatvorena.

Osim kronološki, taj se razvoj znatno razlikovao u ovisnosti o geografskom smještaju skupina te se u europskom okviru teško može govoriti o unificiranom procesu. Unatoč tome, najvažnije odrednice istoga procesa (ili bolje rečeno skupine različitih povezanih procesa) ipak su bile uglavnom jedinstvene. Primarna uloga svih skupina iz kojih će se razviti plemstvo bila je u ranom srednjem vijeku vojna, pripadnost tim grupama bila je u najvećem dijelu zasnovana i na krvnom podrijetlu (obično na temelju pripadnosti velikim rodovskim skupinama), svoju je moć i bogatstvo temeljila na zemljišnom posjedu i političkoj ulozi te je uglavnom imala

³² Rasprava o kontinuitetu odnosno diskontinuitetu antičke civilizacije u srednji vijek, koju je u prvoj polovici 20. st. pokrenuo belgijski frankofoni povjesničar Henri Pirenne, bila je jedna od ključnih za razvoj svjetske historiografije općenito. Vrijedno je napomenuti da je ključna Pirenneova knjiga za taj problem, *Muhamed i Karlo Veliki*, prevedena (sedamdeset godina nakon njezina izvornog objavljivanja i s pomalo bizarnom inačicom naslova *Karlo Veliki i Muhamed*) od zagrebačke izdavačke kuće Izvori 2006. godine. Vidi i prikaz iste knjige s osvrtom na čitavu raspravu koja se oko "Pirenneove teze" razvila: Joško PAVKOVIĆ, "Pirenneova teza i njezini kritičari", *Lucius. Zbornik radova Društva studenata povijesti "Ivan Lučić Lucius"* 5., 2006., br. 8.-9., u tisku.

³³ O transformaciji kasnoantičke elite i njezinu spajanju s barbarskim elitama vidi poglavlje "Society" iz pera Chrisa Wickhama u sintezi *The Early Middle Ages. Europe 400-1000*, ur. Rosamond McKITTERICK, Short Oxford History of Europe, Oxford 2001., 59.-80.

³⁴ O transformaciji kasnosrednjovjekovnog plemstva u ranonovovjekovno, vidi: Hilla ZMORA, *Monarchy, Aristocracy and the State in Europe 1300-1800*, London, 2001. Za specifičnosti istog procesa u srednjoj i istočnoj Europi vidi: Orest SUBTELNY, *Domination of Eastern Europe. Native Nobilities and Foreign Absolutism, 1500-1715*, Kingston-Montreal, 1986. Sociološki pogled na plemstvo, njegove karakteristike i transformacije s naglaskom na kasnom srednjem i ranom novom vijeku vidi u: Michael L. BUSH, *The European nobility*, 2 sv., Manchester, 1983.-1988.

svoja sjedišta u izvangradskim (ili barem «deurbaniziranim») područjima.³⁵ Osim toga, razvoj plemstva u pojedinim regijama uglavnom nije bio izoliran i nalazio se pod utjecajem razvoja u susjednim regijama (posebice ako je na njih mogla utjecati i imala interesa utjecati neka politička vlast) te ih je potrebno promatrati u međuovisnosti. Primjerice, važnu ulogu u unificiranju toga sloja u najvećem dijelu Europe (uključivo područje Hrvatske) odigrala je karolinška država (sa ulogom sličnoj ulozi koju je na području same franačke države odigralo Rimsko Carstvo i njegova tradicija).³⁶ Širenjem pojedinih država ili barem njihova utjecaja mogao se donekle presaditi i društveni sustav, kako se npr. dogodilo tijekom križarskih ratova u zemljama Bliskog istoka,³⁷ na područjima bizantskog svijeta, poput južne Italiji i Sicilije u 11. st.³⁸ te grčke zemlje u 13. i 14. st.,³⁹ ali i unutar dijelova samog zapadnoga svijeta u slučajevima poput normanskog (ili bolje rečeno normandijskog) osvajanja Engleske.⁴⁰ Ipak, važno je napomenuti da su od političkih faktora vjerojatno važniju ulogu odigrale različitosti europskih civilizacijskih krugova te je razvoj na sredozemnim područjima s karakteristično višim stupnjem urbanizacije i kontinuiteta gradske civilizacije te s njim povezanim razvojem urbanoga plemstva (patricijata) bio bitno različit od razvoja na područjima sjeverno od Alpa, Pirineja, Dinariida i ostalih planinskih lanaca koji ih okružuju.

Druga karakteristika europskoga plemstva jest da ono tijekom čitavog razdoblja svoje formacije, a u određenoj mjeri i kasnije, nije činilo uniformnu skupinu niti terminološki, a niti sadržajno. Terminologija pojedinih dijelova Europe u pojedinim razdobljima znatno se razlikovala od terminologije drugih krajeva i razdoblja, a to se kasnije odrazilo i na historiografiju koja se plemstvom bavila. Izvori pokazuju da se pojmovi koje na hrvatski možemo prevesti kao «plemstvo» često zapravo referiraju isključivo na pojedine segmente toga društvenog sloja, često se ne mogu smatrati terminima nego više atributima te ih je potrebno od slučaja do slučaja redefinirati. Termin «plemstvo» u pravom smislu postaje tehnički termin tek oko godine 1000. Ako se uopće spominje u ranijem razdoblju, spominje se isključivo u značenju atributa koji se pridaje članovima aristokracije (iako ne i kao njihova najčešća odrednica – puno su češći, npr., termini «potentes» - moćnici ili slične for-

³⁵ Osim u slučaju gradova u Italiji i dijelu Sredozemlja, uključivo područje Dalmacije i južne Francuske, veći dio antičkih gradova gubi svoj dotadašnji urbani karakter te u najboljem slučaju zadržava administrativno značenje kao centar lokalnih svjetovnih i crkvenih vlasti. Dobar primjer takva razvoja predstavlja npr. slučaj burgundskog gradića Mâcon. Opširnije vidi u: Guy BOIS, *The Transformation of the Year One Thousand. The Village of Lournand From Antiquity to Feudalism*, Transl. by Jean Birrell, Manchester-New York, 1992., posebice 34.-93.

³⁶ O karakteristikama karolinške aristokracije vidi npr. tekst Stuarta Airliea "The Aristocracy" u sintezi *The New Cambridge Medieval History*, sv. 2: c. 700 -c. 900, ur. Rosamond McKITTERICK, Cambridge, 1995., 431-450.

³⁷ Vidi npr. još uvijek klasičnu sintezu o organizaciji i društvenim i gospodarskim strukturama Jeruzalemskog Kraljevstva Joshue Prawera *The Crusaders Kingdom. European Colonialism in the Middle Ages*, London, 1972.

³⁸ Vidi npr. Graham A. LOUD, *The Age of Robert Guiscard: Southern Italy and the Norman Conquest*, London, 2000.

³⁹ Vidi npr. Peter LOCK, *The Franks in the Aegean, 1204-1500*, London-New York, 1995.

⁴⁰ O tome vidi opširnije: Michael A. HICKS, *Bastard Feudalism*, London-New York, 1995., 1.-42.

mulacije).⁴¹ I u kasnijem razdoblju negdje će obuhvaćati čitav spektar povlaštenog stanovništva bez obzira na formalne naslove (npr. u većini srednjoeuropskih zemalja), a negdje isključivo njegov najviši sloj (npr. u Engleskoj).⁴²

Sadržajno situacija nije bitno različita. S jedne strane, plemstvo je u nekim dijelovima Europe uvijek zadržalo određenu hijerarhičnost, u drugim dijelovima bilo je među sobom formalno izjednačeno (no i tu obično nije uključivalo u svoj sastav sve slojeve koji su se smatrali više ili manje plemenitim). Primjerice, može se razlikovati velikaše, “pravo” plemstvo te gradsko plemstvo i ostale privilegirane skupine. U nekim zemljama te su skupine tvorile posebne društvene razrede, često i s jasno definiranim pravnim i društveno-običajnim granicama, prijelaz između kojih je bio prilično težak, ako ne i nemoguć. Nasuprot tome, plemstvo u srednjovjekovnim hrvatskim zemljama te Ugarskoj i Poljskoj bilo je od 14. st. formalno, barem pravno, izjednačeno.⁴³ Iznimka je ostalo jedino gradsko plemstvo, kojem je plemićki status ostao ograničen gradskim prostorom, ali ga je ono moglo i probijati u ovisnosti o važnosti grada koji ga je definirao u planovima vladara, velikaša i drugih političkih faktora. Normalno, pripadnici plemstva za kralja važnijih gradova, poput Zadra, koji je u to doba zapravo postigao položaj prijestolnice srednjovjekovnoga hrvatsko-dalmatinskoga kraljevstva, imalo je više prilika da svoj istaknuti položaj u gradu pretvori u općeprihvaćeni, npr. postizanjem statusa kraljevskog viteza koji je podijeljen dijelu članova obitelji Jurjević (de Georgiis), Matafar, Nassis i sl.⁴⁴ Proces je, naravno, tekao u oba pravca, te je plemićki status na općoj razini prirodno bitno olakšavao i prodor zainteresiranih pojedinaca u redove gradskoga plemstva, ako je takva želja postojala.⁴⁵

S druge strane, formalni nedostatak pravnih razlika između pojedinih slojeva hrvatskoga plemstva i njemu sukladnih grupa plemstva, nipošto nije mogao značiti niti je značio i stvarnu izjednačenost svih plemića. Svaki je plemić imao mogućnost poboljšanja svog statusa, ali ostvarivanje te mogućnosti prirodno je bilo bitno lakše nekim plemićima nego drugima (s obzirom na njihovo podrijetlo, političku važnost i stratešku razmještenost njihovih posjeda, gospodarsku važnost, bolje obrazovanje i veze i sl.). Nasuprot tome, spomenute su razlike bile tolike da je zbilja teško shvatiti sve različite slojeve plemstva kao jedinstvenu skupinu, što je i dovelo do toga da se u historiografiji, pomalo neopravdano, ta podjela i dalje smatra ključnom i u slučaju hrvatskoga društva (još više i zbog rezistentnosti ideja poput definicije srednjovjekovnoga društva kao feudalnoga).

U prilog takvom tretiranju plemstva kao hijerarhično organizirane skupine ide i činjenica da su u većini europskih krajeva postojale različite skupine kojima je plemićki status bio nešto slabije (ili barem drugačije) definiran. Pojedine takve sku-

⁴¹ O tome vidi opširnije u: Susan REYNOLDS, *Fiefs and Vassals*, Oxford, 1994., 17.-47.

⁴² Hicks, *Bastard Feudalism*, 5.-8.

⁴³ O pravnoj jednakosti i njezinim granicama u srednjovjekovnom Ugarsko-Hrvatskom Kraljevstvu, vidi: Pál ENGEL, *The Realm of St. Stephen. A History of Medieval Hungary, 895-1526*, London, 2001., 174.-176.; Erik FÜGEDI, *The Elefánthy. The Hungarian Nobleman and His Kindred*, Budimpešta, 1998., 33.-34.

⁴⁴ O kraljevskim vitezovima iz redova zadarskoga gradskoga plemstva vidi: Nada KLAIĆ, *Povijest Hrvata u razvijenom srednjem vijeku*, Zagreb, 1976., 632.-633.

⁴⁵ I. JURKOVIĆ, “Socijalni status”, 67.-71., 78.-82.

pine koje su se tijekom europske povijesti razvijale i nastajale kao privilegirane, uglavnom su se tijekom vremena uspjele uključiti u širi pojam plemstva, ali gotovo su uvijek bile jasno izdvojene iz ostatka društva, katkad i zbog toga što su same željele očuvati svoju posebnu tradiciju ili su bile geografski izolirane i živjele u posebnim društvenim okolnostima, poput ministerijala i vitezova u Svetom Rimskom Carstvu,⁴⁶ valvazora u Francuskoj i Italiji,⁴⁷ tzv. *caballeros villanos* u Kastiliji⁴⁸ i sl. U Hrvatskoj i Ugarskoj takav su status imali gradokmetovi (*iobagiones castri*),⁴⁹ kraljevski službenici (*servientes regis*),⁵⁰ predijalci,⁵¹ *kmeća dit* (*fili iobagionum*),⁵² tzv. *nobiles decem lancearum*⁵³ i slično, ali i elite pojedinih etničko-nacionalnih i konfesionalnih skupina (Sikulaca, Vlaha, Kumana, Jaziga, i sl.).⁵⁴ Proces njihova utapanja u unificirani plemićki sloj dovršen je, kako smo već rekli, do sredine 14. st., iako ne bez otpora i ne bez kasnijih osporavanja, koja su trajala zapravo sve do 19. st.

Plemstvo se razlikovalo i s obzirom na oblike kako se organiziralo (plemićki rodovi, dinastički rodovi, plemićke općine i sl.). Ključna organizacijska promjena dogodila se od 10. do 13. st., kada se dotadašnji kognatski (bilinearni) model roda mijenja u agnatski (unilinearni).⁵⁵ Za zapadnu Europu (u prvom redu Francusku i Englesku) oblik koji je postao tipičan bio je dinastički rod, koji karakterizira nedjeljivost naslijeđa, ograničenje prava na zasnivanje bračne zajednice i princip primogeni-

⁴⁶ O položaju ovih specifičnih skupina vidi npr. John B. FREED, *Noble Bondsmen. Ministerial Marriages in the Archdiocese of Salzburg, 1100-1343*, Ithaca-London, 1995.; isti, "Nobles, Ministerials, and Knights in the Archdiocese of Salzburg", *Speculum* 62., 1987., br. 3., 575.-611.; isti, "Reflections on the Medieval German Nobility", *The American Historical Review* 91., 1986., br. 3., 553.-575.; Karl BOSL, "Noble Unfreedom. The Rise of the *Ministeriales* in Germany", u: Timothy REUTER (ur.), *The Medieval Nobility, Europe in the Middle Ages*, sv. 14, Amsterdam-New York-Oxford, 1978., 291.-311. Iako ministerijali i militi nisu postojali u Ugarsko-Hrvatskom Kraljevstvu, bilo ih je u Istri koja je bila dio Svetog Rimskog Carstva, a predstavljali su uobičajeni tip plemstva i u slovenskim zemljama. Stoga je ovdje vrijedno spomenuti i novije radove slovenskih povjesničara Petera Štiha (*Goriški grofje ter njihovi ministeriali in militi v Istri in na Kranjskem*, Razprave Filozofske fakultete, Ljubljana 1994.) te tragično preminulog Andreja Komca (*Od mejne grofije do dežele /Ulrik III. Spanheim in Kranjska v 13. stoletju/*, Ljubljana 2006.) koji su se detaljno bavili tom problematikom.

⁴⁷ Vidi npr. Dominique BARTHÉLEMY, "Castles, Barons, and Vavassors in the Vendômois and Neighboring Regions in the Eleventh and Twelfth Centuries", u: Thomas N. BISSON (ur.), *Cultures of power: lordship, status, and process in twelfth-century Europe*, Philadelphia, 1995., 56.-68.

⁴⁸ O specifičnom razvoju španjolskoga društva i implikacijama za razvoj poluprivilegiranih skupina, vidi: Elena LOURIE, "A Society Organized for War: Medieval Spain", *Past & Present* 35., 1966., 54.-76.

⁴⁹ O položaju gradokmetova u Ugarsko-Hrvatskom Kraljevstvu općenito, vidi: Attila ZSOLDOS, *A szent király szabadjai. Fejezetek a várjobbágyiség történetéből*, Budimpešta, 1999.; P. ENGEL, *The Realm, 70-73*; Martyn RADY, *Nobility, Land and Service in Medieval Hungary*, London, 2000., 79.-85. O istom problemu primijenjenom na vinodolsko područje vidi: Maurizio LEVAK, "Podrijetlo i uloga *kmetá* u vinodolskom društvu XIII. stoljeća", *Zbornik OPZ* 19., 2001., 35.-81.

⁵⁰ O servijentima općenito vidi M. RADY, *Nobility, Land and Service*, 35.-38.

⁵¹ Isto, 79.-85.

⁵² Elemér MÁLYUSZ, *Turóc megye kialakulása*, Budimpešta, 1922., 53.-105.

⁵³ Antal FEKETE NAGY, *A Szepesség területe és társadalmi kialakulása*, Budimpešta, 1934., 253.-302.

⁵⁴ Nora BEREND, *At the Gate of Christendom: Jews, Muslims and 'Pagans' in Medieval Hungary, c. 1000-c. 1300*, Cambridge, 2001., 260.-265.

⁵⁵ Za prijelaz s kognatskog na agnatski model roda vidi: David HERLIHY, *Medieval Households*, Cambridge, Mass.-London, 1985., 82.-88.; D. KARBIĆ, *The Šubići*, 189-201.

ture te postojanje seniorskih i kadetskih linija.⁵⁶ U većem dijelu Europe, uključivo Hrvatsku, taj se model uglavnom nije razvio, a umjesto njega razvio se plemićki rod tipa *consorteria* (*generationes* ili *genera*, u hrvatskoj historiografiji poznat pod arhaičnim i za sadašnje pojmove pomalo zbunjujućim starohrvatskim nazivom *pleme*⁵⁷), koji karakterizira podjeljivost (ali i formalna nepodijeljenost) naslijeđa, uvjetno rečeno zajednički život velikog broja srodnika, sloboda u zasnivanju obitelji te preferiranje srodničkih veza podrijetlu.⁵⁸ Taj je model omogućavao i veću trajnost pojedinih rodova (rod s većim brojem članova teže je mogao izumrijeti), ali i relativno slabljenje njihova gospodarskoga temelja. Takav je oblik bio tipičan oblik organiziranja poljskog, ugarskog i hrvatskoga plemstva,⁵⁹ a u hrvatskom je slučaju preživio kao dominantan oblik formalne organizacije plemstva do početka turskih osvajanja, kada se plemićki rodovi raspadaju pod utjecajem gubitka starih domicilnih posjeda.⁶⁰ Od kasnog srednjeg vijeka (od 13. do 15. st.), ovaj rodovski sustav organiziranja zamijenjen je (ili bolje rečeno nadopunjen i osporen) teritorijalnim načelom utjelovljenim u plemićkim općinama i sličnim teritorijalnim asocijacijama (plemičke župe i sl.), a raspadali su se i prethodni rodovi na manje jedinice (obitelji), koje će ostati temeljna jedinica kasnijih razdoblja.⁶¹

Ovo je samo mali dio tema i pitanja povezanih s problemom plemstva kao društvenog fenomena, a moguće je i nužno postaviti mnoga druga pitanja. Posebice je interesantno smještanje tipologije i karakteristika hrvatskoga plemstva u širi europski kontekst, o čemu tek treba provesti ozbiljnija istraživanja i reinterpretacije dosad dostignutih spoznaja. Nadam se da će ovaj mali prilog potaknuti stanoviti interes za tu temu i omogućiti postizanje željenoga cilja.

⁵⁶ D. HERLIHY, *Medieval Households*, 92.-98.

⁵⁷ O hrvatskoj terminologiji za označavanje plemićkih rodova vidi opširnije u: D. KARBIĆ, "Hrvatski plemićki rod", 80.-84.

⁵⁸ D. HERLIHY, *Medieval households*, 88.-92. Jedan od u historiografiji bolje istraženih primjera takva tipa roda jest geneveški *albergo*; vidi opširnije u: Jacques HEERS, *Family clans in the Middle Ages. A study of political and social structures in urban areas*, Transl. by Barry Herbert, Amsterdam-New York, 1977.

⁵⁹ Dobar primjer analize takva sustava za Ugarsku, vidi u: E. FÜGEDI, *The Elefánthy*. O hrvatskim rodovima vidi D. KARBIĆ, "Hrvatski plemićki rod". Za poljske rodove i njihovu usporedbu s hrvatskim slučajem vidi u: Marko JERKOVIĆ, "Poljsko plemstvo u srednjem vijeku – stupanj istraženosti i sličnost problematike s hrvatskom historiografijom", *Lucius. Zbornik radova Društva studenata povijesti "Ivan Lučić Lucius"* 3., 2004., br. 4.-5., 11.-21.

⁶⁰ Ovaj je proces dobro dokumentiran u doktorskoj disertaciji Ivana Jurkovića *The Fate of the Croatian Noble Families in the face of Ottoman Advance*, neobjavljena doktorska disertacija, Central European University, Budimpešta, 2004.

⁶¹ O tom procesu vidi opširnije u D. KARBIĆ, "Hrvatski plemićki rod", 107.-111.

Aristocracy – definition, sorts, role

Damir Karbić

Department for historical sciences of the Institute for historical
and social sciences of Croatian Academy of Sciences and Arts
Strossmayerov trg 4
Zagreb
Republic of Croatia

In European history generally speaking, and especially in the Croatian history, aristocracy played one of the most prominent roles from the medieval times until the nineteenth century. Therefore, even though they number in the general population was rather small, their history is well documented and thus they represent one of the most commonly investigated social groups in the professional and amateur historiography. Author emphasizes that the forming process of this social phenomenon was quite long (about 1000 years – throughout the entire Middle Ages, from the late Antiquity up to the end of the fourteenth century), and that therefore one cannot expect that aristocracy remained unchanged during this long period of time. This development depended not only on the time passing, but also varied regarding the geographical circumstances, so today we cannot claim that this process was unified in the entire Europe. However, historians can define some common factors of these processes that led towards formation of aristocracy. During the period of formation, but also later in some ways, European aristocracy did not represent a uniform social group. Namely, in some parts of Europe aristocracy maintained their own hierarchy, while in some other parts all the nobility was legally equal. On the other hand, historians revealed that throughout history there were some social groups that managed to enter in the aristocracy circle. Such groups were *iobagiones castri*, royal serfs (*servientes regis*), ministerials, valvasors etc. Similarly, aristocracy distinguished regarding their organizational forms (noble kindred, dynastic kindred, noble communities etc.). The main purpose of this article is to show all this diversity, especially regarding the terminology used for the groups that existed in Croatia during the medieval period.

Key words: aristocracy, city aristocracy (patricians), Middle Ages, Early modern Age, social history, historiography